
**ՄՏՔԻ, ԽՂՃԻ ԵՎ ԿՐՈՆԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԿԱՌՈՒՑԱԿԱՐԳԱՅԻՆ
ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ ԵՐԱՇԽԻՔՆԵՐԸ ՀՀ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԳԵՎՈՐԳ ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ

Սահմանադրական բարեփոխումների առանցքային հարցադրումները առնչվում են նաև կրոնական կառույցների կարգավիճակին և կրոնական ազատության բաղադրիչներին, որոնք էլ ներկայումս օրինաչափորեն հանգեցրել են օրենսդրական փոփոխություններ նախաձեռնելուն: Մասնավորապես, ՀՀ արդարադատության նախարարությունը մշակել և շրջանառության մեջ է դրել «Մտքի, խղճի, կրոնի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի և դրան հարակից այլ օրենքների նախագծերը¹: Սակայն այդ ոլորտին վերաբերող լրջագույն հայեցակարգային լուծումների բացակայության պայմաններում, կարծում ենք, պարզապես հնարավոր չէ ակնկալել համարժեք ու հիմնավորված օրենսդրական կարգավորումներ: Ընդհանրապես կրոնին առնչվող եզրույթների, իրավական ինստիտուտների մասին դեռևս հնարավոր չէ միասնական մոտեցումներ առանձնացնել ոչ միայն իրավական ակտերում, այդ թվում միջազգային իրավունքի փաստաթղթերում, այլև իրավագիտական և կրոնագիտական աղբյուրներում:

Այս իրավիճակը միանգամայն ըմբռնելի և կանխատեսելի է, քանի որ նշված հարցադրումները, տարաբնույթ աշխարհաքաղաքական շարժառիթներով պայմանավորված, հայտնվել են գաղափարախոսության անհամեմատ սուր տարաձայնությունների կիզակետում: Կրոնական ուսմունքների, դավանաբանական ուղղությունների և դրանց իրացմանը կոչված կրոնական կազմակերպությունների նկատմամբ ինչպես ներքաղաքական, այնպես էլ արտաքին ուժերի հետաքրքրությունը չափազանց մեծ է, քանզի դրանք ընկալվում են որպես հանրության ինքնագիտակցության ձևավորումը կանխորոշող հզորագույն լծակներ:

Սույն հետազոտությունը նվիրված է վերը նշված հոգևոր ուղղվածության արժեքների առնչությամբ սահմանադրական բարեփոխումներով ամրագրված հիմնադրույթների օրենսդրական իրացման արդի հիմնախնդիրներին և դրանց լուծման ուղիներին:

Նկատենք, որ համակարգված և համալիր հետազոտություն ապա-

¹ Տե՛ս ՀՀ արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայք էջը՝ Justice.am

հովելու նկատառումով նպատակահարմար ենք գտել առանձնացնելու այն հարցադրումները, որոնք ոչ միայն խիստ արդիական են, այլև դարձել են առավել լուրջ տարածայնությունների թիրախ:

1. *Առանցքային է շարունակում մնալ կրոնական կառույցների և պետության փոխհարաբերության բնույթը*: Այս տեսանկյունից իրավական նորամուծությունն այն է, որ 2015 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրության 17 հոդվածով ամրագրվել է կրոնական կազմակերպությունների պետությունից անջատ լինելու իրավական նորմը: Նկատենք, որ 1995 թ. Սահմանադրությամբ ընդհանրապես որևէ անդրադարձ չկար այս հարցին, իսկ 2005 թ. խմբագրությամբ Սահմանադրությամբ (8.1. հոդված) ամրագրված էր եկեղեցու՝ պետությունից անջատ լինելու գաղափարը: Ինչ խոսք, «կրոնական կազմակերպություն» եզրույթն իրավաչափ է, քանզի «եկեղեցի» եզրույթի բովանդակությունը խիստ սահմանափակ է և չի կարող ընդգրկել այն կրոնական կառույցները, որոնք սկզբունքորեն չունեն «եկեղեցի»: Մակայն այս նորամուծությունն անխուսափելիորեն հանգեցնում է մի նոր հարցադրման՝ արդյո՞ք Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին նույնպես համարվում է կրոնական կազմակերպություն:

Ցավոք, վերը նշված օրինագծերի հանրային և պաշտոնական քննարկումների շրջանակներում հարցի առնչությամբ արտահայտված դիրքորոշումները, մեր կարծիքով, բավարար չափով համարժեք չեն Սահմանադրության հիշյալ հիմնադրույթների էությանը, ինչը պայմանավորված է դատողությունների հիմքում «կրոնական կազմակերպություն» եզրույթը բացառապես կազմակերպաիրավական տեսակ ընկալելու մեթոդաբանությամբ: Մինչդեռ կարծում ենք, Սահմանադրության համարժեք մեկնաբանության պահանջը թելադրում է, որ «կրոնական կազմակերպություն» եզրույթը դիտարկվի երկու իմաստով: Մասնավորապես, Սահմանադրության 17 հոդվածում տրված է այդ եզրույթի հավաքական իմաստը, այսինքն՝ «կրոնական կազմակերպություն» ասելով նկատի են առնվում կրոնական գործունեությունն իրականացնող բոլոր կառույցները՝ անկախ իրենց կազմակերպաիրավական տեսակից ու կարգավիճակից, քանի որ տվյալ դեպքում խոսքը բացառապես կրոնական գործունեություն իրականացնող կառույցների՝ պետությունից անջատ լինելու մասին է: Ինչ վերաբերում է Սահմանադրության արդեն 41 հոդվածում օգտագործված նույնանուն եզրույթին, ապա կարող ենք հասկանալ բացառապես կազմակերպաիրավական տեսակը, քանի որ խոսքը որոշակի օրինաչափ կառույցների միջոցով անձանց իրավունքների իրացման կառուցակարգային երաշխիքների մասին է:

Հաճախ հնչող այն հարցը, թե ինչպես կարող է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին չլինել կրոնական կառույց, եթե իրականացնում է կրոնական գործունեություն, և ընդհանրապես՝ ի՞նչ է

այն, եթե ոչ կրոնական կազմակերպություն, ըստ էության, հիմնադրվել է, քանի որ անտեսվում է այդ կառույցի սահմանադրական կարգավիճակը: Դժվար չէ նկատել, որ այս հարցադրումների հիմքում ընկած է այն մտայնությունը, որ ցանկացած կառույց պետք է պատկանի օրենսդրությամբ նախատեսված որևէ կազմակերպարավական տեսակի, սակայն շրջանցվում է այն, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին արդեն իսկ ունի սահմանադրական կարգավիճակ, ճանաչված է որպես ազգային եկեղեցի, ուստի անվերապահորեն պետք է գործի հենց Սահմանադրության ուժով: Առնվազն տրամաբանական, ողջամիտ չէ արդեն իսկ Սահմանադրությամբ նախատեսված որևէ կառույցի՝ օրենքով վերապահել կազմակերպարավական որևէ տեսակին պատկանելու պարտավորություն՝ դրանից բխող իրավական հետևանքներով հանդերձ:

Այն, որ կազմակերպարավական որևէ տեսակին անվերապահորեն պատկանելու վերաբերյալ դիրքորոշումը աղերսներ ունի նաև Սահմանադրության հետ, վկայում է Սահմանադրության հիշյալ 41 հոդվածի 4-րդ մասով սահմանված հետևյալ նորմը. «Կրոնական կազմակերպությունների ստեղծման և գործունեության կարգը սահմանվում է օրենքով»: Եթե Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ևս դիտարկվի որպես կրոնական կազմակերպություն, ապա ստացվում է, որ շուրջ 18 դար գոյություն ունեցող և արդեն իսկ Սահմանադրությամբ ճանաչված կրոնական կառույցի *ստեղծումը* պետք է կախվածության մեջ դրվի օրենսդրական կարգավորումներից: Այսպիսի եզրահանգումը առնվազն չի կարող հիմնավորված ու ողջամիտ համարվել: Սահմանադրությամբ ճանաչված իրավունքի սուբյեկտների ստեղծման հարցը դուրս է օրենսդրական կարգավորման շրջանակներից, քանի որ Սահմանադրությունը, օժտված լինելով բարձրագույն իրավաբանական ուժով, չի կարող ստորադասվել օրենքին, ուստի կարող է խոսք լինել սոսկ այդ կառուցակարգերի ձևավորման կարգի մասին:

Նկատենք նաև, որ Սահմանադրության 17 հոդվածում օգտագործված «կրոնական կազմակերպություն» եզրույթը լայն իմաստով մեկնաբանելու պարագայում սպառիչ պատասխան է տրվում նաև այն հարցին, թե արդյոք Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ևս անջատ է պետությունից, եթե կրոնական կազմակերպություն չէ: Այս հարցի պատասխանը դրական է այն առումով, որ վերջինս ևս Սահմանադրության 17 հոդվածով կրոնական կազմակերպությանը վերապահված իմաստով համարվում է այդպիսին, այսինքն՝ կրոնական մյուս կազմակերպությունների համար նախատեսված կազմակերպարավական տեսակին չի պատկանում, բայց կրոնական գործունեություն իրականացնող ինքնուրույն սահմանադրական կարգավիճակ ունեցող կրոնական կառույց է:

Կարծում ենք, որ հիշյալ նախագծերում կրոնական կազմակեր-

պության բնորոշումը հարիր չէ տարածել նաև կրթական, հրատարակչական հաստատությունների վրա, քանզի դրանք սուկ կրոնական կազմակերպությունների ստորաբաժանումներն են կամ, որպես ինքնուրույն իրավաբանական անձինք, հիմնադրված են վերջիններիս կողմից և չունեն կրոնական կազմակերպությանը բնորոշ ինքնուրույն կարգավիճակ: Օրինակ, վերջիններս չեն կարող օգտվել կրոնական կազմակերպությունների համար Սահմանադրությամբ (41 հոդվածի 4-րդ մաս) սահմանված ինքնավարության կարգավիճակից, մասնավորապես հասկանալի չէ, թե ինչ տրամաբանությամբ կարող է հրատարակչությանը վերապահվել ինքնավարություն, երբ այն սուկ կրոնական կազմակերպության տպագրական պատվերներն է կատարում և այլն:

2. *Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու սահմանադրական կարգավիճակին առնչվող հաջորդ հարցը վերաբերում է այդ կառույցի և կրոնական կազմակերպությունների փոխհարաբերությանը՝ իրավահավասարության երաշխավորման տեսանկյունից:* Խնդրին առնչվող իրավական կարգավորումներն արտաքուստ կարող են այնպիսի տպավորություն թողնել, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին կրոնական կազմակերպություն չհամարելը և պետության հետ հարաբերությունները օրենքով կարգավորելու սահմանադրական հիմնադրույթ նախատեսելն իբր աղերսներ ունեն Սահմանադրության 41 հոդվածով ամրագրված կրոնական կազմակերպությունների իրավահավասարության սկզբունքի հետ:

Տվյալ դեպքում եթե անգամ համարենք, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին կրոնական կազմակերպություն է նաև Սահմանադրության 41 հոդվածով ամրագրված իրավական նորմերի իմաստով, միևնույնն է, դա չի հանգեցնի իրավահավասարության խախտման: Անհրաժեշտ ենք համարում նկատել, որ կրոնական կազմակերպությունների իրավահավասարության սկզբունքն ինքնանպատակ չէ, այն բացառապես պետք է միտված լինի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության արտահայտման տեսանկյունից խտրականության արգելքի երաշխավորմանը:

Վերոհիշյալ դատողությունների համատեքստում նպատակահարմար է քննարկել հետևյալ հարցադրումը. կարո՞ղ է արդյոք իրավական կարգավիճակի որոշակի առանձնահատկություններով, այդ թվում որոշակի արտոնություններով օժտված կրոնական կառույցի առկայությունը հանգեցնել մտքի, խղճի և կրոնի ազատության խտրականության: Այս հարցին միանշանակ պատասխանելն իրավաչափ չէ, քանզի առանձին դեպքերում, այո՛, մտքի, խղճի և կրոնի ազատությունն անմիջականորեն փոխկապակցված է կրոնական կառույցի իրավական կարգավիճակի հետ, ուստի օրենսդրի խնդիրն էլ հենց այն է, որ միանգամայն իրավաչափ ու խելամիտ շրջանակներում վերապահվեն

այնպիսի առանձնահատկություններ և արտոնություններ, որոնք նշված սահմանադրական ազատության իրացման գործընթացում խտրականության հնարավոր դրսևորումների ոչ մի սողանցք չթողնեն: Այսպես, օրինակ, ավանդական եկեղեցիները շատ երկրներում ենթակա չեն գրանցման, քանի որ արդեն իսկ փաստացի գործում են, ունեն դարեր շարունակ ձևավորված կայուն կառույցներ, ուստի շարունակում են գործել օրենքի ուժով: Այս հանգամանքը գործնականում չի հանգեցնում խղճի և կրոնի ազատության խտրականության, քանզի անհատը լիարժեք կարող է իրացնել այդ ազատությունը անգամ համապատասխան կրոնական կազմակերպության բացակայության պայմաններում: Կրոնական կազմակերպությունը բնավ ազատության լրացուցիչ բաղադրիչների աղբյուր չէ, այն սոսկ կրոնական որևէ ուսմունքի հետևորդների համատեղ շահերը ներկայացնելու կազմակերպարավական միջոց է, ինչը եթե անգամ բովանդակում է որոշակի երաշխիքներ, այնուամենայնիվ չի կարող որակվել որպես խտրականության դրսևորում:

Ի դեպ, հայրենական օրենսդրությունը հիշյալ հարցադրման առումով ևս առաջնորդվել է ողջախոհության սահմաններում, քանզի բազմաթիվ այնպիսի արտոնություններ, որոնք կարող էին հանգեցնել կրոնական կազմակերպությունների կարգավիճակով պայմանավորված խտրականության, անխտիր վերապահվել են բոլոր կրոնական կազմակերպություններին: Այսպես, բոլոր կրոնական կազմակերպություններն ունեն քաղաքացիաիրավական և վարչաիրավական միատեսակ կարգավիճակ, հավասարապես կարող են ներկայացնել իրենց հետևորդների կրոնական ազատությամբ թելադրված շահերը և այլն:

Այն, որ ավանդական եկեղեցիներին² որոշ արտոնություններ վերապահելը չի կարող հանգեցնել կրոնական կառույցների իրավահավասարության խախտման, ընդունում են նաև միջազգային փորձագիտական հեղինակավոր կազմակերպությունները: Այսպես, Վենետիկի հանձնաժողովի, Եվրախորհրդի մարդու իրավունքների և իրավական հարցերի գլխավոր տնօրենության, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ կրոնի կամ համոզմունքի ազատության հարցերով խորհրդատվական խորհրդի դիտարկմամբ. «Կրոնական որոշակի համայնքների համար նպաստավոր պայմաններ սահմանելը սկզբունքորեն չի հակասում Կոնվենցիայի պահանջներին՝ պայմանով, որ տարբերակված վերաբերմունքը թելադրված լինի օբյեկտիվ և խելամիտ հիմնավորումներով»³: Այս

² Այս եզրույթը ամրագրվել է կրոնական կառույցների կազմավորման ու գործունեության կարգին նվիրված Արևմտյան Եվրոպայի երկրների մեծ մասի օրենսդրական ակտերում, որոնց կանդադատանք ստորև: Նկատենք միայն, որ այս եզրույթը դեռևս խիստ միատեսակ իմաստով չի գործածվում, առավելապես նկատի է առնվում քրիստոնեական ուղղվածության ավանդական եկեղեցիների համակարգը:

³ Վենետիկի հանձնաժողովի, Եվրախորհրդի մարդու իրավունքների և իրավական հարցերի գլխավոր տնօրենության, ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Կրոնի կամ համոզմունքի ազա-

խնդրին նույն դիրքորոշմամբ անդրադարձել է նաև Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը⁴ (այսուհետև՝ ՄԻԵԴ):

Հավելենք, որ հիշյալ դիրքորոշումն իր արտացոլումն է գտել ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի՝ «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ» 2017 թ. հոկտեմբերի 16-ի թիվ FORB-ARM/311/2017AIC եզրակացության մեջ (23-24-րդ կետեր)⁵: Ընդ որում՝ այս եզրակացությունը վերաբերում է ՀՀ արդարադատության նախարարության մշակած «Մտքի, խղճի, կրոնի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի նախագծին, որն էապես տարբերվում է միջազգային փորձագիտական հանձնաժողովների կողմից 2009 թ. ներկայացված համանուն նախագծից:

Հավելենք, որ ավանդական եկեղեցիներին որոշակի արտոնություններ վերապահելը լայն տարածում ունի նաև Արևմտյան Եվրոպայի երկրներում: Ընդ որում այս դեպքում միջազգային փորձը վկայում է, որ նշված եկեղեցիներին վերապահվում են անհամեմատ լայն արտոնություններ, քան ընդունված է հայրենական իրավական համակարգում: Այսպես, ա) Դանիայի Թագավորությունում լյութերական եկեղեցին պետական եկեղեցու կարգավիճակ ունի և ֆինանսավորվում է պետության կողմից, ընդ որում՝ միապետը ևս պետք է լյութերական դավանանք ունենա, բ) Նորվեգիայում լյութերական եկեղեցին ևս պետական եկեղեցու կարգավիճակ ունի, իսկ քաղաքացիների համար սահմանված է կրոնական հարկ, գ) Սլովակիայում գործում է եկեղեցու և պետության միջև հարաբերությունների կարգավորման պայմանագրային համակարգը, ըստ որի՝ կրոնի ուսուցումը պարտադիր է տարրական ու միջակարգ դպրոցներում⁶ և այլն⁷:

Այսպիսով, առնվազն ողջամիտ չեն այն պնդումները, այդ թվում՝ Վենետիկի հանձնաժողովի եզրակացությունների առնչությամբ, թե իբր հարկ է էապես նվազեցնել կրոնական կազմակերպությունների գրանցման համար անհրաժեշտ պայմանների շրջանակն ու բնույթը, դրանք պետք է պայմանավորված լինեն ինչպես մտքի, խղճի և կրոնի

տության հարցերով խորհրդատվական խորհրդի 2009 թ. հունիսի 23-ի թիվ 520/2009 համատեղ եզրակացությունը «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին», CDL-AD(2009)036, Ստրասբուրգ:

⁴ Տե՛ս Եհովայի վկաները և այլք ընդդեմ Ավստրիայի (Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria), 2008 թ. հուլիսի 31-ի թիվ 40825/98 գործով որոշման 9-րդ կետ:

⁵ Տե՛ս <http://www.legislationline.org>

⁶ Եկեղեցու և պետության միջև պայմանագրային սկզբունքով հարաբերությունների կարգավորման համակարգը գործում է նաև եվրոպական մի շարք այլ երկրներում (Ավստրիա, Բուլղարիա, Լեհաստան, Բուլղարիա և այլն), ինչպես նաև հարևան Վրաստանում:

⁷ Տե՛ս <https://www.svoboda.org/a/407739.html>

ազատության երաշխավորման պահանջների, այնպես էլ այլոց իրավունքների և ժողովրդավարական հասարակությունում պետական անվտանգությամբ թելադրված սահմանափակումների խելամիտ հավասարակշռվածությամբ:

Գործող օրենսդրության, ինչպես նաև նշված նախագծերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ դեռևս խիստ խնդրահարույց է Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների հարցում անհրաժեշտ որոշակիություն ապահովելուն նվիրված իրավակարգավորման ընդհանուր որակը. մասնավորապես իրեն զգացնել է տալիս էլեկտրոնային կառավարման ներկայիս պահանջներին ու հնարավորություններին ոչ համարժեք կարծրատիպերի առկայությունը: Այսպես, «Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 5 հոդվածով ամրագրված է, որ պետական սեփականություն հանդիսացող Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու պատմական, հոգևոր, մշակութային և վավերագրական ժառանգությունը կարող է օտարվել կամ մի վայրից մեկ այլ վայր փոխադրվել Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն նախապես տեղյակ պահելով: Այն, որ նախապես տեղյակ պահելն ինքնին ավելորդ լիազորություն է, անվիճելի է, եթե նկատի ունենանք, որ ՀՀ կառավարության պաշտոնական էլեկտրոնային կայքում բոլոր նախագծերը նախապես զետեղվում են և հավասարապես մատչելի են բոլորին: Բացի այդ, իրավական նորմի տարրական պահանջներից է այն, որ այն խախտելու համար նախատեսվեն համարժեք իրավական հետևանքներ, ինչը տվյալ պարագայում ևս բացակայում է: Ինչևէ, առաջարկվում է նշված օրենքի 5 հոդվածի 2-րդ մասը շարադրել հետևյալ խմբագրությամբ. «Պետական սեփականություն հանդիսացող Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու պատմական, հոգևոր, մշակութային և վավերագրական ժառանգությունը կարող է օտարվել կամ մի վայրից մեկ այլ վայր փոխադրվել Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու համաձայնությամբ»: Բնականաբար, բերված օրինակը սոսկ մասնավոր է, սակայն, կարծում ենք, այն կարող է ուղենիշ լինել այդ ոլորտին առնչվող մյուս հարաբերությունների համալիր կարգավորման տեսանկյունից:

Այս և նմանաբնույթ այլ դեպքերի առնչությամբ հարկ է նկատել, որ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու կարգավիճակը թելադրված է նաև կրոնական այդ կառույցի նկատմամբ տարբեր դարաշրջաններում պետական իշխանության կողմից իրականացված այնպիսի ոտնձգություններով, որոնք առնվազն աղերսներ ունեն համարժեք փոխհատուցման համակարգեր սահմանելու անհրաժեշտության հետ: Մասնավորապես, եկեղեցապատկան բազմաթիվ պատմական անշարժ հուշարձաններ, ձեռագիր գրքեր (օրինակ՝ ներկայումս

Մատենադարանում պահվողների մի մասը) և այլ մշակութային արժեքներ բռնագրավվել են կամ պարզապես ոչնչացվել են: Այս համատեքստում հարկային որոշակի քաղաքականությունը անվերապահորեն արտոնություն որակելը չի կարող իրավաչափ համարվել, այլ կարող է միայն գնահատվել որպես պատճառված մեծ չափերի հասնող վնասի մասնակի փոխհատուցման եղանակ:

3. *Իրավական ինչ իմաստ ու նշանակություն ունի Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին որպես «ազգային եկեղեցի» ճանաչելը:* Սահմանադրության 18 հոդվածի 1-ին մասն ամրագրում է. «Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչում է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու, որպես ազգային եկեղեցու բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում»: Համալիր հետազոտություն ապահովելու նկատառումով սահմանադրական այս նորմի առնչությամբ հարկ է ոչ միայն բացահայտել «ազգային եկեղեցի» եզրույթի էությունը, այլև պատասխանել այն հարցին, թե Սահմանադրությունը, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ճանաչելով որպես «ազգային եկեղեցի», ընդգծում է վերջինիս միայն պատմական և առաքելությունը, թե՛ նաև ներկա սահմանադրաիրավական կարգավիճակը:

Հիշյալ հարցադրմանն անդրադառնալը, թերևս, թելադրված է Սահմանադրության 18 հոդվածով ամրագրված «բացառիկ առաքելություն» եզրույթով: Խնդիրն այն է, որ երբեմն այդ եզրույթն անհարկի շփոթի տեղիք է տալիս՝ թողնելով այնպիսի տպավորություն, թե խոսքը իբր Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու՝ բացառապես անցյալում ունեցած պատմական առաքելության մասին է⁸: Այս հիմնահարցի տարբեր կողմերը հետազոտող որոշ հեղինակներ էլ պարզապես շրջանցել են «բացառիկ առաքելության» բովանդակությունը համալիր բացահայտելու հարցադրումը՝ սահմանափակվելով հանրահայտ փաստեր արձանագրող այնպիսի դատողություններով, ըստ որոնց՝ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին ունի պատմական առաքելություն, իսկ ներկայումս պետության հետ հարաբերությունները կարգավորվում են օրենքով⁹: Անտեսվում է այն ակնհայտ իրողություն-

⁸ Տե՛ս, օրինակ, Հայաստանի ավետարանական ընտանիքի եկեղեցիների համագործակցության 2017 թ. հունիսի 30-ի դիտողություններն ու առաջարկությունները ՀՀ արդարադատության նախարարության կողմից 01.06.2017 թ. ներկայացված «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին» օրենքի նախագծի վերաբերյալ (ՀՀ արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքը Justice.am «Մտքի, խղճի, կրոնի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի և դրան հարակից այլ օրենքների նախագծերը) կայքը):

⁹ Տե՛ս, օրինակ, Վ. Հ. Սայադյան, Կրոնական կազմակերպությունների սահմանադրաիրավական կարգավիճակի հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Եր., 2017, էջ 113-148:

նը, որ Սահմանադրությունը նախ և առաջ իրավական ակտ է, ուստի վերջինիս կոչումը ոչ թե պատմական փաստեր արձանագրելն է, այլ հասարակական հարաբերություններ կարգավորելը: Եվ եթե անգամ Սահմանադրությամբ հղում է արված պատմական փաստերին, ապա դրանք սոսկ արձանագրումներ չեն, այլ իրավական նորմի հիպոթեզի բաղադրիչ են, այսինքն՝ դրանցով ընդգծվում է իրավակարգավորման կոնկրետ տարբերակ ընտրելու օրենսդիրի բուն նպատակը:

Վերադառնալով Սահմանադրության 18 հոդվածի 1-ին մասով ամրագրված վերոհիշյալ դրույթին՝ հարկ ենք համարում նկատել, որ այն միաժամանակ ընդգծում է Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու ոչ միայն պատմական, այլև «de facto» (փաստացի) առաքելությունը, ուստի այդ առաքելությունը կյանքի կոչելու նպատակով նույն հոդվածի արդեն 2-րդ մասով ամրագրվում է, որ Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունները կարող են կարգավորվել օրենքով¹⁰: Ներկայումս այդպիսի օրենք գործում է, որն ընդունվել է 2007 թվականի փետրվարի 22-ին («Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերությունների մասին» ՀՀ օրենքը): Միանգամայն իրավաչափ կլիներ, եթե հենց այդ օրենքով տրվեր «ազգային եկեղեցի» եզրույթի բնորոշումը, սակայն նախապատվությունը տրվել է սոսկ սահմանադրական դրույթի տառացի կրկնությանը, ինչն առնվազն անթույլատրելի է իրավաբանական տեխնիկայի տեսանկյունից:

Հարկ է նկատել, որ հիշյալ եզրույթն անձանոթ է միջազգային փորձին. մասնավորապես առավել ընդունված է կրոնական գործունեություն իրականացնող կառույցներին վերապահել «պետական եկեղեցի», «ավանդական եկեղեցի» և նմանաբնույթ այլ անվանումներ: Հավանաբար, միջազգային աղբյուրներում համանման եզրույթների բացակայությունը մի կողմից, հայրենական իրավական համակարգում առանց համարժեք մեկնաբանությունների սահմանադրական այդպիսի եզրույթներում ընդլայնվող մյուս կողմից գործնականում հանգեցրել են հիշյալ եզրույթի բովանդակությունը բացահայտելու հարցում որոշակի բարդությունների: Հավելենք նաև, որ եզրույթի մեկնաբանությունից ձեռնպահ մնալն ուղեկցվել է խղճի ազատության արտահայտման առումով խտրականության մեղադրանքի թիրախ ընկալվելու որոշակի մտավախությամբ:

¹⁰ Ընդ որում, ոչ մի նշանակություն չունի, թե նշված հարաբերությունները կկարգավորվեն առանձին օրենքով, թե կրոնական կառույցների գործունեությանը վերաբերող որևէ այլ օրենքով: Այս դեպքում պարզապես ընդգծվում է երկու կարևոր հանգամանք՝ ա) պետության հետ Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հարաբերություններն առանձնահատուկ են, դրանց վրա չեն կարող ամբողջությամբ տարածվել կրոնական կազմակերպությունների կազմավորման ու գործունեության համար նախատեսված իրավակարգավորումները և բ) այդ հարաբերությունները հարկ է կարգավորել օրենքով:

Սակայն այդ խիստ առանցքային հարցի իրավական կարգավորումը տևական ժամանակով անտեսելը հղի է իրավական որոշակիության հիմնարար սկզբունքի խաթարմամբ պայմանավորված վտանգներով:

Պատեհ ենք համարում այս առնչությամբ առաջադրելու «ազգային եկեղեցի» եզրույթի սահմանման մեր դիրքորոշումը. «Հայաստանի Հանրապետությունը, ճանաչելով Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին որպես ազգային եկեղեցի՝ Ծայրագույն Պատրիարք և Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի գլխավորությամբ, Մայր Աթոռ Սուրբ Էջմիածին կենտրոնով, Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոսության, Երուսաղեմի և Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարքությունների նվիրապետական աթոռներով, և նրա բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում, իր հարաբերությունները Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու հետ կառուցում է օրենքով նախատեսված հիմքերով և ինքնավարության սկզբունքով՝ վերապահելով Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն իր կարգավիճակին համահունչ լիազորություններ՝ պետական գրանցմանը, վերահսկողությանը, պաշտամունքային կառույցների, ինչպես նաև Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցուն պատկանող մշակութային հաստատությունների կարգավիճակին, այլ երկրներում գործունեության, հարկային քաղաքականության, քաղաքացիական կացության ակտերի գրանցմանն առնչվող, կրթական, բարեխնամ հարաբերությունների ոլորտներում»:

4. *Ինչպիսի՞ չափանիշներով կարող է պայմանավորված լինել մտքի, խղճի և կրոնի ազատության սահմանափակումը:* Սահմանադրության 41 հոդվածի 2-րդ մասով նշված հարցադրման առնչությամբ ամբողջով իրավական նորմը, մեր կարծիքով, լրացուցիչ պարզաբանման կարիք ունի: Նախ հարկ է նկատի ունենալ, որ տվյալ դեպքում բնավ կարիք չկար սահմանափակումների ողջ համակարգը հավասարապես տարածել ինչպես մտքի, այնպես էլ խղճի և կրոնի ազատության վրա: Նկատենք, որ «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի¹¹ 9 և «Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին» դաշնագրի¹² 18 հոդվածներում նշված սահմանափակումները միանգամայն իրավաչափորեն վերաբերում են սոսկ խղճի և կրոնի արտահայտման ազատությանը:

Այս դեպքում փորձ է արվել առաջադրելու Սահմանադրության նորմի այնպիսի շարադրանք, որի պարագայում տրամաբանական կհամարվեր սահմանափակումների տարածումը նաև մտքի ազատության վրա, մասնավորապես խոսվում է ոչ թե «մտքի ազատության», այլ «մտքի ազատության արտահայտության» մասին: Սակայն

¹¹ Տե՛ս www.arlis.am/DocumentView.aspx?docID=20870

¹² Տե՛ս www.arlis.am/DocumentView.aspx?docid=18500

հարկ է նկատի ունենալ, որ «մտքի ազատության արտահայտությունը» չի կարող ընկալվել որպես մտքի ազատություն, քանզի այն բովանդակային կտրվածքով արդեն մտքի, կարծիքի արտահայտման ազատություն է, որը մարդու ինքնուրույն ազատություն է և նախատեսված է Սահմանադրության մեկ այլ 42 հոդվածով: Ընդ որում, նույն այդ հոդվածով կարծիքի արտահայտման համար նախատեսված են այնպիսի սահմանափակումներ, որոնք ամրագրված են հիշյալ 41 հոդվածով:

Ասվածից բխում է, որ Սահմանադրության 41 հոդվածի 2-րդ մասի դրույթներն օրենսդրությամբ իրացնելիս հարկ է նկատի ունենալ վերոհիշյալ վերապահումները և անհարկի չտարածել մտքի ազատության վրա: Վերջին հաշվով, Սահմանադրությամբ ամրագրված սահմանափակումները պարտադիր չէ նույնությամբ ամրագրել օրենքներով, դրանք սոսկ ուղենիշներ են: Նկատենք նաև, որ այդ ուղենիշներն առավել համարժեք ընկալելու նկատառումով հարկ է ղեկավարվել նաև Սահմանադրության 81 հոդվածի 2-րդ մասով սահմանված հետևյալ իրավական նորմով. «Հիմնական իրավունքների և ազատությունների սահմանափակումները չեն կարող գերազանցել Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերով սահմանված սահմանափակումները»:

Բոլորովին այլ ճանապարհով են գնացել ՀՀ արդարադատության նախարարության փորձագետները «Մտքի, խղճի, կրոնի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի և դրան հարակից այլ օրենքների նախագծերը մշակելիս: Մասնավորապես, այս օրենքի նախագծում սահմանափակումներ նախատեսելիս դրանք հավասարապես տարածել են մտքի ազատության արտահայտման վրա:

Այս ազատությունը առավելապես գաղափարական, խորհրդանշական արժեք ունի. դրանով ընդգծվում է նաև էությանը ազատ մարդու կայացման տեսանկյունից հանրային իշխանության հիմնարար ձգտումն ու լիարժեք պատրաստակամությունը, ինչը պատմականորեն ձևավորվել է որպես ինկվիզիցիոն դատավարության հակակշիռ: Ի դեպ, մտքի ազատության սահմանափակման հարցում համանման կարծիք են հայտնել նաև կրոնական կազմակերպությունների կարգավիճակին առնչվող հարցադրումները հետազոտողները¹³:

Սահմանափակումների համատեքստում մեկ հարցադրում ևս հիշյալ նախագծում թույլատրելի է համարվել ՀՀ տարածքից դուրս գտնվող հոգևոր կենտրոնների կողմից կրոնական կազմակերպություններին ֆինանսավորելը: Սա լրջագույն աղերսներ ունի Սահմանադրության 41 հոդվածի 2-րդ մասով ամրագրված սահմանափակման հիմքերից պետական անվտանգության ապահովման հետ, ուստի ա-

¹³ Տե՛ս, օրինակ, Վ. Հ. Սայադյան, նշվ. աշխ., Шахов О. Правовые основы деятельности религиозных объединений в РФ, М., 2013, էջ 111:

ռաջարկվում է նախատեսել հետևյալ սահմանափակումը. «Կրոնական կազմակերպությունները չեն կարող ֆինանսավորվել կուսակցությունների կողմից, ինչպես նաև չեն կարող ֆինանսավորվել Հայաստանի Հանրապետության տարածքից դուրս գտնվող իրենց հոգևոր կենտրոնների կողմից»: Բնականաբար չի կարելի բացառել այս արգելքը շրջանցելու փորձերը, սակայն դա արդեն պատշաճ վերահսկողություն ապահովելու խնդիր է:

Մի կարևոր նկատառում ևս. Սահմանադրության 41 հոդվածով որպես մտքի, խղճի և կրոնի ազատության սահմանափակման հիմք է նախատեսված նաև պետական անվտանգությունը: Այս առնչությամբ ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի՝ «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ» 2017 թ. հոկտեմբերի 16-ի թիվ FORB-ARM/311/2017AIC եզրակացությամբ (37-րդ կետ)¹⁴ առաջարկվում է հիշյալ եզրույթը փոխարինել «հանրային անվտանգություն» եզրույթով՝ միջազգային իրավական չափանիշներին համապատասխանեցնելու նկատառումով:

Թերևս «պետական անվտանգություն» եզրույթը պահպանելը թելադրված է այն մտայնությամբ, որ այն սահմանադրական է և չի կարող ընթացիկ օրենսդրական ակտով վերանայվել, սակայն հարկ է նկատել, որ Սահմանադրության 41 հոդվածում նշվում է բացառապես սահմանափակման հնարավոր հիմքերի ու սահմանների մասին, ուստի որևէ հիմք չկա եզրակացնելու, որ «հանրային անվտանգություն» եզրույթի կիրառմամբ օրենքը հակասության մեջ կմտնի Սահմանադրության հետ: Այսպիսով, միջազգային փորձագիտական հիշյալ եզրակացությամբ արտացոլված առաջարկությունը, մեր կարծիքով, անարգել կարող է իրացվել:

5. *Բնչպիսի պահանջներ կարող են առաջադրվել կրոնական կազմակերպություն գրանցելու համար:* Եթե այլ տեսակի ոչ պետական կազմակերպությունների պարագայում հիշյալ հարցադրումն առանձնակի իրավական նշանակություն ու արդիականություն չունի, ապա բոլորովին այլ է պատկերը կրոնական կազմակերպությունների պարագայում: Վերջիններիս գործունեությունն անմիջականորեն շոշափում է ոչ միայն այլոց իրավունքների և ազատությունների անխափան իրացման, այլև պետական անվտանգության էական արժեքները: Միջազգային փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ անչափ մեծ է տարաբնույթ նկատառումներով կրոնական կազմակերպությունների ազատության քողի տակ ընդհուպ մարդկության ու խաղաղության դեմ ուղղված միջազգային հանցագործությունների կատարման համար

¹⁴ Տե՛ս <http://www.legislationline.org>.

անհրաժեշտ նախապայմաններ ստեղծելու գրավչությունը: Պատահական չէ, որ առանձին երկրներ (օրինակ՝ Ֆրանսիան) անգամ մի քանի տասնյակի հասնող կրոնական կազմակերպությունների գրանցումը պարզապես ճանաչել են անվավեր, իսկ դրանց գործունեությունը պետական անվտանգությանը սպառնացող:

«Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 5 հոդվածը նախատեսում է, որ քաղաքացիների խումբը կարող է ճանաչվել կրոնական կազմակերպություն, եթե բավարարում է այդ հոդվածում նշված պայմանները, դրանք են՝ պատմականորեն կանոնացված որևէ սուրբ գրքի վրա հիմնված լինելը, համաշխարհային ժամանակակից կրոնական-եկեղեցական համայնքների համակարգի մեջ մտնելը, 200 հավատացյալ անդամ ընդգրկելը: Ընդ որում, կրոնական կազմակերպության գրանցման համար պահանջվում է լիազոր մարմնի փորձագիտական եզրակացություն՝ վերոնշյալ պայմանների վերաբերյալ: «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքում փոփոխություն կատարելու մասին» ՀՀ օրենքի նախագծի վերաբերյալ Վենետիկի հանձնաժողովի 2009 թ. հուլիսի 23-ի¹⁵, 2010 թ. դեկտեմբերի 22-ի¹⁶ և 2011 թ. նոյեմբերի 17-ի¹⁷ եզրակացությունների համաձայն անհրաժեշտ է փոփոխել կրոնական միավորումների գրանցման պահանջները հետևյալ պատճառաբանություններով՝

- պատմականորեն կանոնացված որևէ սուրբ գրքի վրա հիմնված լինելու պայմանը անհամատեղելի է «Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության մասին» եվրոպական կոնվենցիայի 9 հոդվածի հետ: Մյուս կողմից, Եվրոպական դատարանը արձանագրել է, որ գրանցման ենթակա նմանատիպ կրոնական ուսմունք, ուղղություն պետք է գոյություն ունենան, իսկ լիազոր մարմնի կողմից կասկածների դեպքում դիմողը կրում է այդ կրոնի գոյության ապացուցման բեռը¹⁸,

- կրոնական կազմակերպությունը կարող է գրանցվել նաև, եթե դրա դավանաբանական ուսմունքը չի մտնում համաշխարհային ժամանակակից կրոնական-եկեղեցական համայնքների համակարգի մեջ: Կրոնական ազատության արտահայտումն ու իրականացումը չեն կարող պայմանավորված լինել այն հանգամանքով, որ անձի դավանած կրոնը մտնի համաշխարհային ժամանակակից կրոնական-եկեղեցական համայնքների համակարգի մեջ:

Վենետիկի հանձնաժողովի հիշյալ եզրահանգումները ներկայումս անհարկի շփոթի տեղիք են տվել. մասնավորապես, վերը նշված օրի-

¹⁵ Տե՛ս [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)028-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)028-e)

¹⁶ Տե՛ս [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2010\)054-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2010)054-e)

¹⁷ Տե՛ս [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)036-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)036-e)

¹⁸ Տե՛ս European Court of Human rights. Appl. no. 7291/75, X v United Kingdom, (1977) DR 11, 55 [concerning the «Wicca» faith]

նագծերի հիմնավորումներում այն միտքն է արծարծվում, թե իբր որևէ կրոնական կազմակերպության գրանցման համար իրավական արժեք չունի այն հարցը, թե անձի դավանած կրոնը մտնում է համաշխարհային ժամանակակից կրոնական-եկեղեցական համայնքների համակարգի մեջ, թե ոչ: Դա ճիշտ է, սակայն անտեսվում է այն հանգամանքը, որ համաշխարհային ժամանակակից կրոնական-եկեղեցական համայնքների համակարգի մեջ չմտնելը բավարար չէ գրանցման համար: Որպեսզի հիշյալ ազատության իրացման համար կրոնական կազմակերպությունը իսկապես կարողանա հանդես գալ որպես կառուցակարգային երաշխիք, առնվազն պետք է առկա լինեն ողջամիտ թվով հետևորդներ: Փոքրաթիվ հավատացյալները բնավ զրկված չեն խղճի և կրոնի ազատությունից լիարժեք օգտվելու հնարավորությունից, սակայն այն կառուցակարգային լրացուցիչ երաշխիքներով ապահովելու անհրաժեշտությունը ծագում է միայն ողջամիտ թվով հավատացյալների առկայության պարագայում:

Ինչ վերաբերում է կրոնական կազմակերպության գրանցման համար անհրաժեշտ հավատացյալների շեմի նվազեցմանը, ապա հարկ է նկատել, որ չպետք է շփոթել իրավասու մարմին դիմելու համար հիմնադիրների քանակը հավատացյալների քանակի հետ: Այսպես, օրինագծի հիմնավորումներում նշված է. «Տարբեր երկրների միջազգային փորձի ուսումնասիրությունից հետևում է, որ այս շեմը տատանվում է 5-300 անդամ. Շվեդիայում՝ 5, Լատվիայում՝ 20, Չեխիայում՝ 300, Սլովակիայում՝ 200 անդամներ»¹⁹: Մինչդեռ նույն այդ և մյուս երկրների օրենսդրությունը վկայում է այն մասին, որ խոսքը ոչ թե հետևորդների, այլ իրավասու մարմին դիմելու համար անհրաժեշտ հիմնադիրների թվի մասին է:

6. *Ինչ է հոգեորսությունը*: Այս հարցադրումը ներկայումս ձեռք է բերել աննախադեպ մեծ նշանակություն. այն դիտվում է որպես կրոնական կազմակերպությունների գործունեության իրավական գնահատման հիմնական իրավական չափանիշ:

Հոգեորսության իրավական կարգավորումն անմիջականորեն ադրեսներ ունի խղճի և կրոնի ազատության՝ առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության նպատակով սահմանափակման սահմանադրական հիմքերի հետ: Ողջունելի է, որ նշված օրինագծերի հեղինակները ևս արձանագրել են հիշյալ դիրքորոշումը, սակայն անտեսել են դրանք նախագծերում արտացոլելու անհրաժեշտությունը, մեր կարծիքով՝ դրսևորելով համաչափության սկզբունքի խաթարմանը հանգեցնող անհարկի զգուշավորություն: Ըստ օրինագծերի հեղինակների դիրքորոշման՝ «Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը Կոնվենս-

¹⁹ <http://rusrand.ru/analytcs/otnoshenija-tserkvi-i-gosudarstva>

կիսն ընդդեմ Հունաստանի գործով կայացված որոշմամբ նշել է, որ Հունաստանը քրեականացրել է պրոսեկյուտիվները, սակայն դա չի կարող համարվել անհրաժեշտ ժողովրդավարական հասարակությունում, քանի որ պրոսեկյուտիվի միջոցով անձն իրականացնում է իր մտքի, խղճի և կրոնի ազատության արտահայտումը: Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը այսպիսով իրավաչափ է համարել պրոսեկյուտիվները (door to door missionary work): Թե՛ Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի որոշումներում և թե՛ Վենետիկի հանձնաժողովի եզրակացություններում շեշտադրված է այն հանգամանքը, որ միայն ոչ պատշաճ պրոսեկյուտիվները, այն է՝ անձին հարկադիր դավանափոխելը, պետք է արգելվի»²⁰:

Կարծում ենք, վերը նշված տարամեկնաբանությունը պայմանավորված է նաև սահմանադրական եզրույթներն օրենսդրությամբ բացահայտելու անհրաժեշտության անտեսմամբ: Մասնավորապես, հարկ է հնարավորինս հստակ անդրադառնալ «միտք», «խիղճ» և «կրոն» եզրույթների օրենսդրական բնորոշմանը, որպեսզի պարզ դառնա, թե դրանցից յուրաքանչյուրի դեպքում սահմանափակման ինչպիսի մեթոդաբանություն կարող է իրավաչափ համարվել: Ինչևէ, կարծում ենք, նախագծում հարկ է առաջադրել հոգեորսության հետևյալ բնորոշումը. «Արգելվում է հոգեորսությունը՝ այլ անձանց նկատմամբ այնպիսի քարոզչական ներգործությունը, որը ուղեկցվում է նյութական կամ սոցիալական առավելություն տրամադրելով կամ խոստանալով, կամ ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնություն գործադրելով կամ դրանց գործադրման սպառնալիքով, կամ խաբեությամբ կամ անձի կախվածությունը օգտագործելով, ինչպես նաև կրոնական որևէ ուսմունքի, դավանանքի հանդեպ դիտավորությամբ ատելություն սերմանելով»:

Այսպիսով, դատապարտվում է հոգեորսության ոչ թե ցանկացած, այլ միայն այնպիսի օրենսդրական բնորոշումը, որպիսին խոցելի է մտքի, խղճի և կրոնի ազատության համաչափ իրացման տեսանկյունից: Ասվածից բխում է, որ գիտագործնական չափանիշներով միանգամայն իրավաչափ կարող է համարվել խղճի և կրոնի ազատության այնպիսի սահմանափակումը, ըստ որի՝ կարգելվի առողջության և բարոյականության կամ այլոց հիմնական իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության խախտմանը հանգեցնող հիշյալ ազատության իրացումը: Մասնավորապես, հիմնավորված չէ այլոց իրավունքների պաշտպանությունը դիտարկել սոսկ բռնությամբ ուղեկցվող դավանափոխության հարկադրանքի շրջանակներում, անտեսելով, որ ցանկացած ոչ իրավաչափ բռնություն արդեն իսկ առաջացնում է վարչական կամ քրեական պատասխանատվություն, ուստի խոսք կարող է լինել

²⁰ ՀՀ արդարադատության նախարարության պաշտոնական կայքը՝ Justice.am՝ «Մտքի, խղճի, կրոնի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքի և դրան հարակից այլ օրենքների նախագծերը» կայքը:

այնպիսի դրսևորումների մասին, որոնք ուղեկցվում են, օրինակ՝ մարդկանց բնակարանային իրավունքի անձեռնմխելիության, կարծիքի արտահայտման ազատության խախտումներով և այլն:

Այո՛, ինչպես միջազգային փորձագիտական կառույցները, այնպես էլ ՄԻԵԴ-ը դատապարտել են հոգեերսությունը, սակայն չպետք է անտեսել, որ խոսքը ոչ թե հոգեերսության ցանկացած դրսևորման, այլ կոնկրետ երկրներում այնպիսի անհամաչափ եղանակների մասին է, որոնք գործնականում հանգեցրել են խղճի և կրոնի ազատության անհիմն սահմանափակումների:

Միաժամանակ առաջարկվում է օրինագծում շարադրել կրոնական պատկանելությունը գաղտնի պահելու անձի իրավունքը, մասնավորապես՝ վարչարարության կանոններով (օրինակ՝ անձնական թերթիկներ լրացնելիս) չպետք է սահմանվի անձի կամքին հակառակ վերջինիս կրոնական պատկանելությունը ուղղակի կամ անուղղակի կերպով բացահայտելուն ուղղված որևէ պարտականություն:

Ամփոփելով մտքի, խղճի և կրոնի ազատության կառուցակարգային և ընթացակարգային երաշխիքների առնչությամբ մեր դատողությունները նպատակահարմար ենք համարում ընդգծել, որ հարկ է հիշյալ կարևորագույն հարցադրումների իրավական կարգավորմանը նվիրված օրենսդրական ակտերը պատրաստել բացառապես հայեցակարգային անհրաժեշտ հիմնադրույթներ մշակելու և ընդլայնված հանրային քննարկումների արդյունքներով հաստատվելու պարագայում: Կարծում ենք, վերը արծարծված տեսակետները անմիջականորեն առնչվում են հիշյալ հայեցակարգային հիմնադրույթներին և կարող են ունենալ գիտագործնական նշանակություն:

Բանալի բառեր – *մտքի, խղճի և կրոնի ազատություն, Հայաստանյայց Առաքելական Սուրբ Եկեղեցի, կրոնական կազմակերպություն, ազգային եկեղեցի, պետական կրոն, դավանանք, կրոնական ուսմունք, ավանդական եկեղեցի*

ГЕВОРГ ДАНИЕЛЯН – *Институциональные и правовые гарантии свободы мысли, совести и религии в Конституции РА.* – Конституционные положения о свободе мысли, совести и религии в основном закреплены в ст. 17-18 и 41, которые отличаются от предыдущих правовых норм. С целью законодательной реализации норм Конституции, в частности институциональных и процессуальных гарантий указанных свобод, по инициативе правительства РА разработаны и введены в обращение проекты законов. Их анализ показывает, что они не соответствуют конституционным требованиям. В результате появились некоторые предложения научно-практического характера.

В статье рассмотрены такие вопросы, как конституционный статус религиозной организации, содержание термина «национальная церковь», правовые основы отношений между государством и Армянской апостольской церковью, сущность конституционных ограничений свободы мысли, совести и религии. Выводы могут быть полезны с точки зрения улучшения законодательных урегулирований.

Ключевые слова: *свобода мысли, совести и религии, религиозная организация, национальная церковь, государственная религия, вероучение, традиционная церковь*

GEVORG DANIELYAN – *The Institutional and Legal Guarantees of Freedom of Thought, Conscience and Religion in the Constitution of the RA.* – The constitutional provisions of freedom of thought, conscience and religion are generally envisaged in the articles 17, 18 and 41 of the Constitution of the Republic of Armenia. These articles contain innovations, which mostly differ from the previous legal regulations. In order to implement the institutional and procedural guarantees of the mentioned freedom, draft laws have been elaborated and put into circulation by the Government of the Republic of Armenia. The analysis of the draft laws mentioned revealed their incompatibilities with the constitutional requirements at the conceptual level and as a result of the analysis the author suggested some scientific-practical provisions.

This article touches upon some contemporary questions, such as constitutional status of religious organizations, essence of the term «national church», framework and legal basis of the relations between the state and Armenian Holy Apostolic Church, the essence of constitutional limitations on freedom of thought, conscience and religion e.t.c. The presented conclusions may be helpful in the improvement of the legislative process.

Key words: *freedom of thought, conscience and religion, Armenian Apostolic Church, religious organization, national organization, state religion, creed, religious doctrine, traditional church*